

tani mozgalom irányítói azok a közéleti személyiségek, akik a M. Delcassé¹⁵ által képviselt külpolitikát folytató kormány mögött állnak. Valamint [kijelentik], hogy Oroszország reakciós fenntartásainak semmilyen engedményeket nem adhatnak, amelyek útjába állhatnának ennek a gyakorlatban való megvalósulásának.

Soha nem volt ekkora szükség gyűlésekre a kormány további lépéseinek támogatására

Különösen fontos, hogy a Franciaországban és Olaszországban emelkedő közérzet tovább dagadjon a brit közvéleményben [tapasztaltak] mértékében. Az előttünk álló célt már egyedülálló egyöntetűséggel támogatták mindkét párthoz tartozó személyek a több mint kétszáz országszerte tartott gyűlésen. Soha nem volt akkora szükség arra, hogy továbbra is tartsunk ilyen gyűléseket, és a brit kormányt továbbra is támogatásunkról biztosítsuk: nem csupán az előzetes javaslatokért, amelyek nagymértékben a [kormány] kezdeményezéséből születtek, de a végleges rendezés felé is, amiről jó okkal hisszük, hogy végső célját is jelenti, és amihez nemzetünk becsületszavát adta.

Nagyon őszinte hívei, Arthur J. Evans, Noel Buxton

3. dokumentum

A megsemmisítés politikája Macedóniában. Arthur J. Evansnek a *The Times* 1903. október 1-jei számában megjelent levele különlenyomatként való újraközlése
(Extermination in Macedonia. A Letter by Mr. Arthur J. Evans, reprinted from The Times of October 1st, 1903. MS 951 c.24/5.

Balkan Committee – Miscellaneous. I.)

A megsemmisítés politikája Macedóniában. A Times szerkesztőjének Uram, mint olyannak, akinek kivételes lehetőségei adódtak arra, hogy belülről tanulmányozza a macedóniai problémát, talán megengedi, hogy rámutassak a jelenlegi helyzet néhány alapvető körülmé-

---

¹⁵ Théophile Delcassé (1852–1923) francia radikális politikus, két alkalommal külügyminiszter (1898–1905, 1914–1915).

nyére. Átszeltem Macedóniát különböző időpontokban és szinte az összes irányból: az égei oldalról, Albániából, a koszovói vilajetből, Szerbiából [Servia] és a bolgár fejedelemségből is. Hónapokat töltöttem ott régészeti kutatásokkal a legfélreesőbb körzetekben is, és noha a céljaim tudományosak voltak és nem politikaik, talán ezért is jobb lehetőségem nyílt arra, hogy elfogulatlan képet alakítsak ki a terület állapotáról. Nem veszítenek értékükből ezek a benyomások attól, hogy a jelenlegi felkelés előtt keletkeztek.

Nincsenek „macedónok”

Hadd kezdjem egy majdnem általános tévedés kijavításával. Nem léteznek „macedónok”. Vannak bolgárok. Vannak arumánok,¹⁶ akik Róma illíriai tartományainak latinul beszélő vidéki lakosságának maradványai, s akik még mindig tartják magukat a Pindosz-hegységben és a környező városokban. Vannak görögök, beleértve a többé-kevésbé mesterségesen hellenizált arumánokat is. Vannak „törökök”, beleértve a mohamedán bolgárokat és néhány igazi török falvat a Vardar völgyében, amelyek az oszmán hódításnál régebbi településeket reprezentálnak. Az északnyugati peremekre skipetárok, avagy albánok szivárogtak be. Végezetül pedig, Szalonikiben van egy jelentős spanyol-zsidó népesség. Azonban nincsenek „macedónok”.

A görög követelések Macedóniára álomszerűek

Kellemetlen kötelesség az ember barátjának megmondani a csúf igazságot, de a görög igények Macedóniára, legalábbis a terület nagyobb, belső részére vonatkozóan, pusztán vágyálmok. Néhány városnak csakugyan számottevő görög lakossága van, azonban még ezekben az esetekben is, mint például Monasztirban, a statisztikák mesterkélt alapokon nyugszanak. Az igazság az, hogy azoknak a nagy része, akiket göröggként írnak le, valójában arumánok. Egészen a legutóbbi évekig a hellenizmus propagandája termékeny talajra talált a Pindosz-régió tehetséges, újlatin nyelvet beszélő fájának képviselői között. Mára Janina igencsak megfélemedezett arumán eredetéről és a hellenizmus egyik központjává vált. A legközelebbi civilizált központ, Athén természetes vonzerőt gyakorolt a gyors

---

¹⁶ A korban vlach, cincár vagy macedo-román elnevezéssel is találkozhatunk a fenti népcsoporttal kapcsolatban. Az elnevezésekről és hátterükről lásd Paul Garde: *Balkáni beszéd (szavakról és emberekről)*. Kairosz Kiadó, h. n. 2008.

észjárású, kereskedelemmel foglalkozó városi elemekre. Azonban egyszer s mindenkorra megfordult a helyzet. A Bukarestből kiinduló ellenpropaganda érezteti hatását, és a Pindosztól keletre lévő arumán polgári elemek elveszni tűnnek a hellenizmus számára, dacára annak, hogy a görög bizottságok rengeteg pénzt költenek azon igyekezetükben arra, hogy új követőket szerezzenek a görög nemzetiség számára. A szülőknek ténylegesen fizetnek azért, hogy görög iskolákba küldjék a gyermekeiket.

A „bulgarofón görögök”

Az ilyen versengő etnográfiaknak az egyik legkomikusabb eredménye az athéni megbízásból néhány évvel ezelőtt közreadott térkép lett, amit ebben az országban is széles körben terjesztettek. Eszerint gyakorlati okokból Macedóniát két részre osztották a görög és bulgarofón görög elemek között. Mintha a kelták egy rajongója walesiek és „anglofón walesiek” között osztaná fel Britanniát. Macedónia csakugyan tele van mesterséges megkülönböztetésekkel, minthogy az etnikai elkülönülés valódi határait állandóan átlépik azok az osztályozások, amelyek jelen állás szerint a görög pátriárka vagy a bolgár exarcha iránti vallási ragaszkodást veszik alapul. Egy bolgár falut politikai célokból le lehet fizetni vagy rá lehet kényszeríteni, hogy elfogadja a görög egyházi vezetők iránti hűséget. A lakóit ezután öntelten jellemezhetik Hellász reményeként azok, akik elérték spirituális átigazolásukat (ami „spirituálisan” ugyan nem jelent semmit). Azonban ezekkel a mesterséges bekebelezésekkel nem sokra mennek. A falusiak nyelve bolgár marad és a mélyen meghúzódó fajösztönöket csupán átmenetileg lehet elnyomni. Görögország barátai csak sajnálhatják, hogy ilyen nagyravágyással félrevezetik önmagukat. Minthogy árnyéokra fognak vetődni és elveszítik éppen a lényegét, amit a szláv szomszédjaival kötött ésszerű megegyezésben megelhettek volna. A néhai M. Trikupisz,¹⁷ úgy tudom, sokkal világosabban látta a dolgokat. Jól tudta, hogy egy vékony déli sáv és a tartomány belsejében néhány elszórt jelentéktelen központ kivételével a görög elemnek nincsen valódi befolyása Macedóniában. A fő aggodalma, amire jó oka is volt, valóban abból az irányból jött, ám nem a bolgárok részéről. Szemben a jelenlegi görög miniszterelnök-

---

¹⁷ Karilaosz Trikupisz (1832–1896) görög politikus, hét alkalommal volt Görögország miniszterelnöke 1875–1895 között.

kel ez a visszafogott politikai megfigyelő [Trikupisz] minden biztonnal tartózkodott volna attól, hogy úgy minősítse azt a kivételesen szorgalmas és békés lakosságot, amely tizenöt évszázada műveli a macedóniai földet, ami most is csak a leírhatatlan elnyomásnak köszönhetően szánta el magát a felkelésre, mint betolakodó „bolgár farkasok” a nyilvánvalóan görög nyájba! A Pindosz és az Olimposz banditáit ritkán verbuválták a bolgár elem soraiból. Egyszer jómagamat is közel tíz napig üldözött egy briganti csapat a Pindosz határán, azonban egyáltalán nem bolgárok voltak.

A macedóniai lakosság nagy tömegei bolgárok

Nagyrészt azoknak az elfogult törekvéseknek köszönhetően, amelyek megpróbálják elpalástolni a valós szituációt, még ebben az országban is az a helyzet, hogy a bolgár elem nagy részarányát Macedóniában csupán tökéletlenül ismerik fel. Majd az egész tartomány belsejének felfedezése után csak azt mondhatom, hogy a korábban már szóba hozott peremvidékek és néhány kisebb városi központ kivételével gyakorlatilag a lakosság egész tömege szláv, akik jellemzően a bolgár dialektust beszélik. A bolgár ismertetőjegyei, mint például a névelők szavak után való elhelyezése, egészen az üszkübi régióig nyúlik, amit olykor a szerbek követelnek maguknak, akiknek a nyelve igazából csak a Šar-hegység láncaitól északra kezdődik. Az olyan városokat is, mint Kasztória, ahol a görögök voltak többségben, messze felülmúlják a környező népes bolgár falvak. A bolgárok nagy aránya alapvető fontosságú tényező a jelenlegi helyzetben, amit a görög forrásokból dolgozó statisztikák igyekeztek elhomályosítani. Ezt hajlamosak a külföldiek, sőt még a konzulok is csupán tökéletlenül felismerni, akiknek a Macedóniában szerzett tapasztalata főleg az olyan városokra korlátozódik, mint Szaloniki vagy Monasztir.

Progresszív zsarnokság a berlini egyezmény óta

A berlini egyezményt közvetlen követő években, amikor magam is megismertem először a tartományt, még volt némi remény arra, hogy a nagyhatalmak betartatják a XXIII. cikkely rendelkezéseit. Az elnyomás, noha nyomasztó és brutális volt, továbbra is a megszokott török módi maradt. De ahogy az európai beavatkozás veszélye egyre távolodott, újabb csavarok keletkeztek.

A szerb lakosság megsemmisítését a koszovói vilajetben aprólékosan végrehajtották

A Šar-hegységen túl elterülő vidéken, a boldogtalan koszovói vilajetben a megsemmisítés politikája már megindult. Azt a tervet, hogy az ősi szerb vidék szláv lakosságát kiűzetik a muszlim arnautákkal¹⁸ (a nyugat kurdjaival), szándékosan eszelték ki és legalább olyan szándékosan hajtották végre. A parancsot kiadták, hogy nincs tömeges mészárlás. De azért az aprólékos [in detail] gyilkosság és erőszak, az önkényes rablás és eltulajdonlás – amely a berlini egyezmény óta a történetét adja ennek a balkáni régióknak –, még a török birodalom keretei között sem állítható párhuzamba. Szerbia és Montenegró cselekvésképtelen szemlélők voltak. Ausztria–Magyarország számító érzéketlensége pedig érthető, hiszen a két szabad fejedelemség közé beékelődő nem szláv [földterületből]¹⁹ közvetlen politikai haszna származott. Szükségtelen, hogy a keleti barbárság azon módszereivel háborítsam az Önök olvasóit, amivel a régióban találkoztam. Elegendő annyit mondanom, hogy a terv nagyrészt sikeres volt. A szerb lakosság megfoghatkozott, a nagy részét elűldözték a területről, az elhagyott birtokaikat arnauta felföldiek foglalták el. Amikor maguk az albánok is túlságosan nyughatatlanok lettek, alkalmanként finomabb erőhöz folyamodtak. Azonban a főkolompások mindig jól tudták, hogy vannak barátaik az [szultáni] udvarban. Csakugyan, a palotai intrika egy alkalommal felhasználta az albánok lázadását, hogy megszabaduljon a kellemetlen Mehemet Ali pasától,²⁰ aki a

---

¹⁸ Az albánok elsősorban török elnevezése. A nemzeti ébredés kora előtt általában 'fegyvert viselő' jelentéssel bírt a Balkánon.

¹⁹ A Novi Pazár-i szandzsákról van szó, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia katonailag megszállva tartott 1878 és 1908 között, fizikailag elválasztva az akkor függetlenné vált Montenegrót és Szerbiát egymástól. Az oszmán-török csapatokkal közös jelenlétről irodalmi igényel a szegedi Tömörkény István novellái állítottak emléket, lásd Péter Hajdu: *Hungarian Writers on the Military Mission of Austria-Hungary in the Balkans: Viceroy Kállay and good soldier Tömörkény*. *Hungarian Studies* vol. 21. no 1. 297–314.

²⁰ Mehmed Ali pasa (1827–1878), eredeti nevén Ludwig Karl Friedrich Detroit, porosz származású oszmán katonatiszt. A berlini egyezmény értelmében az ő feladatának jelölték ki a montenegrói határkiigazításról szóló rendelkezés végrehajtását és az albán Prizreni Liga lefegyverzését. 1878. szeptember 6-án, egy több napos ütközet után az albánok végül meggyilkolták a koszovói Gjakovában.

berlini egyezmény egyik aláírója volt. A tartalékos csapatai nélkül Gyakovóban [ma Gjakova] maradva a Janinai Ali pasához²¹ hasonló sorsot szenvedett. Az albánok mellett szólva meg kell említeni, hogy azóta elismerték az érdemeit és szentté avatták egy népi költeményben.

A szultán szempontjából szükségszerűség a bolgár elem megfogyatkozása Macedóniában

A Šar-hegységtől délre Macedóniában a szultán szempontjából sokkal bonyolultabb a probléma. Azon a sokkal nagyobb területen, amit a San Stefanó-i béke révén már magában foglalt Nagy-Bulgária is, [...] nem állt rendelkezésére ilyen kényelmes eszköz a keresztény elemek kiszorítására. A „nyugat kurdjai” csak nagy nehezen tudtak megküzdeni a feladattal. Mégis a probléma gyökerét teljesen felismerték a Yildizben. Aligha szükséges megemlíteni, hogy a görög aspirációkat nem vették komolyan. Viszont a bolgár beszédől nyüzsgő falvak jelentette lehetséges veszély nagyon is más téma volt. A mohamedán elemek a vidéken közel sem tudtak igazi ellensúlyként fellépni, és emlékeztetnünk kell, hogy általában európai Törökországban a mohamedán népesség csökkenőben van. Az egykor hatalmas falvak mára összezsugorodtak és időnként csupán a körülöttük elterülő turbános sírkövek erdeje az egyetlen hírmondója a korábbi településeknek. Hogyan lehet helyreállítani az egyensúlyt? Magától értetődően ez az eset drasztikus lépésekért kiált.

Égbekiáltó mezőgazdasági kizsákmányolás és más erőszak a tartományban

Nem mintha Macedónia bolgár lakói többségének lenne bármilyen elképzelése a „nagypolitikáról”, hacsak nem egészen a közelmúltból. Egyetlen óhajuk az volt, hogy életüket és tulajdonukat biztonságban tudják, megvédjék őket az erőszaktól és egy szerény részt munkájuk gyümölcséből. Ez a faj igazi zsenije a föld megművelésének, és talán nem annyira közismert, hogy bolgár piac-kertészek kisebb egyesülései megélhetést találtak nemcsak néhány kelet-európai országban, de olyan távol is hazájuktól, mint Elzász. Egy ilyen népességet a mel-

---

²¹ Janinai Ali vagy Ali Tepeleni pasa (1741–1822) albán származású oszmán hadvezér és tartományi nagyr (aján). Túlzott önállósodása miatt II. Mahmúd szultán (1807–1839) leszámolt vele az epiruszi Janina erődjénél.

tánytalan mezőgazdasági állapotok különös megpróbáltatásokkal terhelik. Elegendő annyit mondani, hogy a berlini egyezmény óta ugyanazokat a mezőgazdasági visszaéléseket, amelyek eredendően kiváltották az elkeseredett felkelést is Boszniában és Hercegovinában (ami oly sok minden végének a kezdetét jelentette a Közelebbi-Keleten) nemcsak, hogy hagyják a macedóniai keresztény falvakban tovább folytatódni, de köszönhetően annak a sokkal korlátozottabb területnek, ahonnan a szultán kormánya erőforrásokat meríthet, még érzékelhetően súlyosbították is. Nem kizárólag a többé-kevésbé rendszeres követelések teljesítésével (a kormány adói és a bej részesedése a föld terményeiből az elterjedt bérlői földhasználat értelmében), hanem az ügynökök és közvetítők kizsárolásaival és az önkényesen kivetett és pusztító adók révén is, amik ellen fellebbezésnek helye nincs.

A kényszermunka brutális behajtása és az akadálytalan rablás

Mivel [a helyieknek] semmi reményük sincs ezeknek a követeléseknek a teljesítésére, egész falvakat kényszerítettek a jobbágyság alantasabb formáiba, aminek a jelképe a kényszermunka. Az állandó *corvéé*-vel²² való kötelezettség (*Angaria*, ahogy maguk a bolgár falusiak hívják) úgy tűnt, hogy teljes kétségbeesésbe taszította őket. A brutalitás, amivel behajtják, felfoghatatlan. Magam is láttam egy csapat török zaptijét²³ megszállni egy falut aratás idején, amikor is elvitték az összes elérhető szekeret és az összes épkezláb lakost, míg a kukorica, amivel a falusiaknak még el kell számolni a kiszámíthatatlan felbecslés alapján, ott maradt megrohadni a földeken. Katonák, zaptijék és úgynevezett faluőrök, akik alig többek szerződöttetett brigantiknál, élnek a falvak szabad helyein és a behajtandó adó sajnos túl gyakran a nők becsületét is magában foglalja. Egy alkalommal panaszt tettem néhány reguláris török katona (*asker*) ellen, akik mindenféle ellentételezés nélkül elzsákmányolták egy szegény bolgár tanya készleteit. A válasz jellegzetes és őszintén felháborodott volt: „A katonák nem fizetnek. A katonák elveszik.” Csakugyan hogyan fizetnének, amikor maguk is kifizetetlenek?

---

²² „Nagy nyűg, kellemetlen munka.” A földesúrnak járó fizikai munka pl. útjavításokon Franciaországban a 18. század előtt.

²³ Oszmán csendőr.

Vascenzúra az oktatásban a bolgár iskolákban

A lakosság egyik jellemző vonása újra és újra elképeszt. Minden szenvedés és elnyomás ellenére a legapróbb falvakban is megpróbálnak valamiféle oktatást biztosítani a gyerekeknek. Macedóniában valóban igazi mártír lelkületűnek kell lennie annak, aki a tanári szakmát gyakorolja. A bolgár tanárok mind megfigyelt [marked] emberek. Csakugyan természetes (tekintve, hogy a török uralom olyan, amilyen), hogy azokat, akik megpróbálják felvilágosítani a szolgásgorba vetett lakosságot, született ellenségnek tartják. Igaz, a török hatóságoknak kevés panasza lehet, hogy valójában mit tanítanak az iskolákban, hiszen az vascenzúrának van alávetve. Különböző időpontokban alkalmam nyílt arra, hogy megvizsgáljam a tankönyveket, és hogy besegítsek a gyerekek vizsgáztatásába. A legtöbb esetben a történelem teljesen kimaradt, és azokban a ritka esetekben, amikor mégis engedélyezték, semmit sem taníthattak Julius Caesar idejét követően! Az Európa-térképek használatát megtiltották, és a földrajz erőteljesen Ázsiára, Afrikára és Ausztráliára²⁴ korlátozódott.

A tanítók és mások önkényes letartóztatása és megkínzása. Nincs igazság

A fent említett korlátozások ellenére egyetlen tanár sem mentesül attól a veszélytől, hogy bármelyik pillanatban minden ok nélkül letartóztassák. Időközönként egész csoport [batches] tanítót deportáltak. Legtöbbjüket meg is kínozták. Némelyek minden nyom nélkül eltűntek az anatóliai börtönökben. Ami a tanítónőket illeti, a kockázat, amit hivatásuk teljesítése jelentett volna, túlságosan borzasztó volt, így a vidéki körzetekben próbaképp nyitott leányiskolákat be kellett zárni.

Az igazság csupán *baksis* kérdése volt, és semmi sem döbbsentett meg annyira a macedóniai utazásaim alkalmával, mint a letartóztatások teljesen önkényes jellege. Emlékezzenek, hogy a forradalmi mozgalom előtti időszakról beszélek! A bírósági eljárásnak még a látszata sem volt meg, azonban bármely bolgár falusit vagy városit, aki nem állt közvetlen konzuli védelem alatt, elfoghattak, megverhettek és bebörtönözhettek pusztán zsarolási célból, ennek során a kín-

---

²⁴ Az eredeti szövegben „the Antipodes” szerepel, ami a korszakban az északi földtekén élők számára Ausztrália és Új-Zéland területét foglalta magában.

zás sem számított ritkaságnak. Fellebbezésnek vagy panasztételnek helye nem volt. Az áldozatot vagy ki kellett váltani, vagy hagyhatták senyvedni a börtönben.

A törökök „kétségbeejtő politikája” [policy of exasperation] és eredményei

Ilyen volt az a szervezett brigantizmus, aminek a macedóniai keresztény lakosságból a legalázatosabb, de legszámosabb és potenciálisan legveszélyesebb bolgár elemet kitették a berlini egyezmény aláírása óta. Évről évre ez az „elkeseredett török politika” folytatódott. Ennek első eredménye a rengeteg földműves (még az oly makacs jellemké is) fokozatos Bulgáriába menekülése lett. A Szabad Fejedelemségben ennek a mintegy 200.000 főnek a letelepedése ki is fejtette a politikai hatását. Minden épkezláb menekült várta azt az időt, amikor a szerencse kerekének fordultával lehetőséget kap visszaszereznie a sajátját. A török terrorizmus így maga szolgáltatta az alapot a felkelő mozgalom által kitűzött központi iránynak.

A felkelést tudatosan provokálták ki, hogy indokként szolgáljon a megsemmisítés politikájára

Azoknak, akik valóban ismerik a macedóniai bolgár parasztok egykedvű, bűnbánó arckifejezését, azoknak, akik látták, hogyan hajtották el a török korbács csattanása közepette saját munkájuk mellől a bolgár dolgozókat csapatokban, mint a barmokat, és azoknak, akik tudják, hogy a fegyverviselést milyen kérlelhetetlenül tiltják a nem mohamedán lakosság körében, joggal tűnhet lehetetlennek ennek a fajnak a lázadása. De az a szisztematikus zsarnokság, aminek ki voltak téve, végül elérte a lehetetlent. És ki meri azt állítani az örmény tartományok előttünk álló példájával, hogy a parasztcsapatok kétségbeesett fegyverhez folyamodása Macedónia bolgár körzeteiben nem egyezik a Yıldız ravasz számításával? Minden okunk megvan azt hinni, hogy a monasztiri vilajetben a brutalitás és erőszak minden elképzelhető formáival lefolytatott fegyverek utáni kutatást szándékosan azért tervelték ki, hogy olyan azonnali felkelést provokáljanak ki, mely ürügyként szolgálhat a megsemmisítés politikájának alkalmazásához, amit oly sikeresen hajtottak végre az örmények esetében.

A birodalmi hatalmak érdeke a status quo fenntartása és a bolgár elem meggyengítése

A civilizált Európa csakugyan elegendő figyelmeztetést kapott az utóbbi két esztendőben az események elkerülhetetlen irányát illetően. Sajnos kollektív felelősségének teljesítését arra a két hatalomra hagyta, amelyek jelenleg különböző okoknál fogva a leginkább érdekelttek abban, hogy elhúzzák a lehetetlen *status quót*. Ausztria–Magyarországot, a maga Szalonikire irányuló igényeivel, éppen belső válság béklyózza meg. Nyílt titok, hogy a „hivatalos” Oroszország, elégedetlenkedve Bulgária túlságosan önálló magatartása miatt és a Távoll-Keletre összpontosuló figyelmével, nagymértékben visszakozott [egykori] San Stefanó-i politikájától.

A megkésett osztrák–oros reformtervezet: szándékos gyalázat

A megkésett osztrák–oros reformtervezet, bármily kiváló is néhány rendelkezése papíron, csak értéktelen porhintés. Miközben az előirányzott reformok kivitelezését távolról sem biztosították, addig szándékosan lehetetlenné tették a végrehajtásukat azzal, hogy megvalósításukat a szultán jelöltjének hatáskörébe rendelték. A papíron maradt reformtervezet szerzői nem bolondok és természetesen nem tápláltak illúziókat a [tervezet] sorsát illetően. Ismerték és [mégis] figyelmen kívül hagyták a következményeit: a kétségbeesett felkelést [...]. [Amiket kölcsönös] túlkapások, végezetül az örmény kiirtás politikájának alkalmazása [követ], részben a fegyvertelen földművesek lemészárlásával és a falvaik teljes lerombolásával, amit a halálnak az éhség és időjárás okozta sokkal súlyosabb aratása fog követni.

Sajnos minden jel arra utal, hogy Abdulhamid megoldása az, ami a legjobban megfelel a császári hatalmaknak. Persze ezt nem vallhatják be. Ószerbia szláv lakosságának megfogyatkozását (a koszovói vilajetben) már évek óta cinikus tétlenséggel nézte Ausztria–Magyarország. A bolgár elem eltűnése Macedóniából jelentősen előmozdítaná bizonyos ambícióik megvalósulását.

A felkelés a „nagy merénylő” ellen az isteni jog elleni büntett

A fejedelemségen kívüli bolgár elem meggyengítésének orosz szemzőgből is nyilvánvaló előnyei vannak, míg a felkelés (még ha a „nagy merénylő” ellen is!) bűn az isteni jog ellen, ami példás büntetést érdemel.

Egy új Szent Szövetséghez csatlakoztunk?

Komolyan csatlakoztunk ehhez az új Szent Szövetséghez? Bele fogunk törődni ebbe a kétségtelen csúfságba és égbekiáltó politikai büntettségbe? A jelenlegi kormány és különösen Lord Lansdowne becsületére meg kell jegyeznünk, hogy csak nagyon fontos fenntartásokkal csatlakoztak az osztrák–orosz reformjavasláshoz. A diplomácia arcméltó frazeológiája és az utóbbi időben adott okfejtések ellenére okunk van azt hinni, hogy valóban ezen fenntartások mentén cselekszenek. Az csak [az ügy] javát szolgálja, hogy tartózkodtunk a Bulgáriának címzett brutális tiltakozásoktól és olyan kiegészítéseket javasoltunk az osztrák–orosz reformtervezethez, amelyek valóban működőképessé tehetik azt. Még jobb, amennyiben a pletyka igaznak bizonyul, hogy bizonyos eshetőségek felmerülése esetén gyakorlatilag ugyanolyan utasításokat kaptak a földközi-tengeri angol és francia hajórajok. A közvélemény Franciaországban és Olaszországban is jelentősen megmozdult, és a Franciaországgal való együttműködés azt a különleges előnyt jelenti számunkra, hogy így Oroszország nincs olyan helyzetben, hogy mindenestül figyelmen kívül hagyja az arról az oldalról érkező kifogásokat [az általuk bemutatott reformprogrammal szemben].

Minden szálat a konstantinápolyi palotából mozgatnak

A török kormánygépezet megfigyelését követően, ami immár harmincéves múltra tekint vissza, talán megengedtetik nekem, hogy megismételjem azt, ami kétséget kizáróan a központi eleme a helyzetnek. Csak a Yildiz közvetlen megfélemlítésével lehetséges bármit elérni. Csakis a jelenlegi szultán, akinek még a törökök is a „hentes” nevet adták, eltávolítása révén lehet elérni a keresztény lakosság helyzetének bármilyen fokú jobbítását. Az összes szálat a palotából mozgatják. Míg a nagykövetek tiltakoznak és a Porta megjátssza, hogy figyel, a baj megtörténik.

A kandiai mézszárlás (csak úgy, mint az arméniai) a szultán közvetlen parancsára történt

Mondok egy olyan hasonló példát, amiért személyesen kezeskedem. Közvetlenül a krétai mézszárlások²⁵ előtt Kandiában [a mai Iráklío] voltam, ahol nagyszámú mohamedán gyűlt össze. Ezek irányítása az

---

²⁵ Az említett eset 1898. szeptember 6-án történt.

akkoriban megalkotott diplomáciai formulában megegyezett „védnöki hatalmak”, a török kormányzó és egy európai parancsnok (aki ebben az esetben brit volt és csapatai a város nyugati bástyája mellett táboroztak) közös felelőssége volt. A hatalmak és a Porta között a szokásos tárgyalások zajlottak. Azonban egy kicsit közelebről látva a dolgokat, tudomásomra jutott, hogy a helyi török hivatalnokok részére a valódi utasítások közvetlenül a palotából érkeztek. Az öldöklés előszele lengte körbe a helyet. Bátorkodtam megjegyezni a brit parancsnoknak, hogy egyedül a „kábelek elvágása” óvhatja meg a keresztény lakosság biztonságát. Azonban akkoriban a diplomácia volt napirenden. A helyi vezetők közvetlen távirós kapcsolatban maradtak a Yildizzel, és három hónappal később az általam megjósolt mérsárlás, aminek sokan a saját embereink közül is áldozatul estek, tényleg bekövetkezett. A mérsárlást közvetlenül megelőző két óra alatt a kormányzó Ismáel bej bezárkózott a távirószobába és folyamatosan kapcsolatban volt a palotával, amint arról a beosztottjai is tudtak.

A konstantinápolyi örmények lemészárlása: jelentős epizód

Abdulhamid eddigi lesikeresebb kísérlete, már ami a mérsárlásokat illeti, kétségtelenül az a négy napon át tartó öldöklés volt, ami az európai nagykövetségek szeme láttára zajlott le Konstantinápolyban. Azt, hogy ezt a mérsárlást mennyire a legfelsőbb helyekről érkező parancsokkal összhangban hajtották végre, a következő incidens világítja meg, amelyről egy magas rangú francia tisztviselőtől szereztem tudomást. A konstantinápolyi francia nagykövetség egyik attaséja éppen az egyik fő utcán tartózkodott, amin szétszórva hevertek a frissen levágott örmények holtteste, amikor arra járt egy elegáns hintó ünnepi díszöltözetben lévő török tisztekkal, akik éppen útban voltak egy Yildizben tartandó tanácskozással. A tisztek megállították a hintót, kiszálltak, és beleeresztették a kardjukat az áldozatok testébe, hogy így friss vérfoltosan jelenhessenek meg gazdájuk előtt.

A mérsárlások és pusztítás Macedóniában következetesen végrehajtva – a mérsárlásokat éhezés fogja követni

Reformokról természetesen jelenleg szó sem lehet. Nem lehet megreformálni egy kriptát vagy biztosítani az autonómiáját egy halom hamunak. Az öldöklés és pusztítás roppant tervét módszeresen végrehajtották. A *The Times* szófiai tudósítója találóan jegyezte meg:

„Úgy tűnik, a következetes kiirtás folyamatát gondosan rögzítették a török hatóságok és megfelelően jelentették Konstantinápolynak.” Azon dokumentumok tanúsága szerint, amelyeket Hilmi pasa irattárából tulajdonítottak el és egy konzul kezeibe kerültek, csak a monasztiri vilajetben az elpusztított falvak száma 93. De ez a becslés aligha veszi számba a Pindosztól nyugatra Ohrid, Preszpa és Dibra [ma Debar] népes bolgár körzeteit, ahol a pusztítás egyformán teljesnek tűnik. És ehhez még hozzá kell adni a drinápolyi vilajetben történt hatalmas rombolást.

A jelen helyzetben nem reformokra, hanem az áldozatok megmentésére van szükség

A sürgős és azonnali szükségletet most nem a jövődöbeli kormányzati rendszer szabályozása jelenti, hanem a [további] megszárlások megakadályozása és a nincstelen menekültek megmentése. Hiszen emlékezzünk, a tényleges gyilkosságok csupán előzetes részei a tervnek. Ezek szükségszerűen korlátozottak. Ha a szultán el is fogadja a ténylegesen lemészárolt feyvertelen földművesek, nők és gyermekek azon számát, mindez semmi ahhoz képest, akik az éhségtől és az időjárástól fognak elpusztulni.

Kilencvenézer boszniai menekült halála az éhezéstől és időjárástól

A Boszniában és Hercegovinában kitört felkelés idején mintegy negyedmillió menekültet hajszoltak Dalmácia és Horvátország egyes határvidékére. A baráti szomszédos népek és az osztrák–magyar kormány által kiosztott szerény alamizsna, a Miss Irby²⁶ által létrehozott és hősiiesen irányított angol segélyalap ellenére több mint harmaduk veszett oda az időjárás, az éhínség és fejüket felütő betegségek következtében számkivetésük következő négy évében. Azonban a macedóniai pusztítás sokkal borzasztóbb méreteket ölt. A vidéket nehéz megközelíteni. Nincs barátságos határ. Nincsen kor-

---

²⁶ Adeline Paulina Irby (1831–1911) brit utazó és szüfraszett. Georgina Muir Mackenzie-vel közösen folytatott utazásai során bejárták Albániát, Szerbiát és a még török kormányzat alatt álló Boszniát és Hercegovinát. Utazásait a *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* kötetben adták közre, aminek második átdolgozott kiadásához maga William E. Gladstone írt bevezetőt (1877). Munkájuk komoly hatással volt a Balkánról alkotott brit percepciók kialakulására.

mányzat, ami segítene. Ha a hivatalos becslések szerint 90 ezer menekült halt meg az első esetben, vajon hányan eshetnek áldozatul majd a fennálló kedvezőtlenebb körülményeknek?

Abdulhamid közvetlenül adott parancsot a segélyek feltartóztatására
Hogy felgyorsítsa az éhség általi megsemmisítést, közvetlen parancsot adtak ki azoknak a kiéheztetett szökevényeknek a levágására, akik megkísérlik a felégett falvak közelében lévő kukoricát összegyűjteni. Azokat, akik megpróbálnak menedékre lelni a városokban, bajonettel hajtják vissza. Azt a kevés élelmet, amit monasztiri barátok küldtek az éhező falusiak megsegítésére, feltartóztatták és elkoぼzták a török csapatok. Az irgalmas nővéreket „a reformer” Hilmi pasa akadályozta meg, hogy ellássák a török erőszak áldozatait Krusevóban, vagy hogy legalább gyógyszereket küldhessenek oda.

A szultán közvetlen megfélemlítése szükséges ahhoz, hogy megelőzzük a további gyilkos terveket [plans of extermination]
Csakis erős, közvetlen és azonnali cselekvés hiúsíthatja meg ezeket a további pusztító terveket. Kétséget kizáróan nagyvonalúan reagálnak majd Angliában a segélykérésre. Azonban a legenergikusabb politikai cselekvésre van szükség, ahhoz, hogy megvédjük a segély szétosztását és a menekültek táborait, ahová valószínűleg tanácsos összegyűjteni a szökevényeket.

A konzuli tisztek különleges szolgálatára van szükség a segélyakciók megvédéséhez

Ahol lehetséges menedéket találni a nem teljesen lerombolt falvakban, ott konzuli hatáskör alatt tevékenykedő hivatalnokokat is állomásoztatni kell, mint az európai védelem látható szimbólumait. Azok, mint magam is, akik ismerik azokat a falvakat, amelyekbe a falusiakat visszatérésre bátorítják török védelem alatt, és amelyeket minden velejáró borzalommal pusztítottak el másodjára is, tudni fogják, mekkora az értéke ennek a biztonságnak. Nem azt javasoljuk, hogy a konzuloknak maguknak kéne osztania a segélyeket. De sürgetőnek látszik, hogy a segélyszervezetek központjait a konzuli szolgálatban lévő rendész-alakulatok védjék, amelyeket kifejezetten erre a célra hoztak létre a brit és esetleg más kormány égisze alatt. A Konstantinápolyban kifejtett nyomás eredményeképpen talán még azt is el

lehet érne, hogy a Vöröskereszt alá tartozó mentő egységeket is biztosítsanak, a hadviselő felek által is elismert jogok biztosítása mellett.

Hűségesen maradok,
Arthur J. Evans, szeptember 30.

4. dokumentum

A Balkán Bizottságnak bemutatott jelentés, fogalmazvány (1906)

(MS 951 c.24/5. Balkan Committee – Miscellaneous I. 'The Balkans',
1906)

A Balkán Bizottság nevében az év folyamán tényfeltáró kiküldetést vállalt magára Noel Buxton elnök és Mr. W. A. Moore titkár. Ennek során beutazták Macedóniát, meglátogatva Üszküböt, Monasztirt, Szalonikit, Szerreszt, Drámát stb. Az utazásban részt vett továbbá Mr. és Mrs. de Bunsen,²⁷ MacNaughtan kisasszony²⁸ és Rosslyn Bruce tiszteletes.²⁹ A feladatuk az volt, hogy információt gyűjtsenek az úgynevezett reformok hatásait illetően, a jövő kilátásaira és a segélyakció szükségességére vonatkozóan.

Az alábbi jelentést köröztették a Bizottság tagjai között:

Az európaiak és helyi lakosok általában úgy gondolják, hogy a zűrzavar távolról sem csökkent, hanem nőtt a tavalyi évben, így a földművesek rosszabb körülmények között élnek, hiszen több adót fizetnek és jobban ki vannak téve az erőszak veszélyének. Monasztirban hét sebesült férfit és nőt találtunk, akiket egy faluból hoztak be, amit

---

²⁷ Lothar Henry George de Bunsen (1858–1950) és Victoria Alexandrina de Bunsen (leánykori nevén Buxton) (1874–1953) Noel Buxton sógora és húga.

²⁸ Sarah Broom MacNaughtan (1864–1916) skót regényíró, a női választójogi mozgalom aktív támogatója. Az 1912–13-as Balkán-háborúk idején humanitárius misszió keretében sebesülteket látott el, majd a Vöröskereszt Társaság kötelékében Belgiumban és a Kaukázusban szolgált az első világháború idején.

²⁹ Francis Rosslyn Courtenay Bruce (1871–1956) brit anglikán lelkész és köztársasági elnök.